

ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ПОВНОЇ ВІДСУТНОСТІ ПРЕДМЕТА ЧИ ОСОБИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(50)

УДК 811.161.2'367.626.6

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).244–256

Коца Р. Заперечні займенники для позначення повної відсутності предмета чи особи в історії української мови; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано зафіксовані в пам'ятках української мови заперечні займенники для позначення повної відсутності предмета чи особи як суб'єкта або об'єкта дії – *ніщо* (*ничьто, ничьсо*), *нич*, *ніц*, *никус*, *нігич*, *ніхто* (*никъто*), *нікт*, *нічогісінько*, *аніхто* та ін. Незважаючи на дослідження таких лексем у сучасному мовознавстві, повну картину розвитку всіх форм заперечних займенників від моменту їх виникнення до сьогодні не встановлено. У пропонованій статті ставимо за мету простежити історію формування й функціонування заперечних займенників для позначення повної відсутності предмета чи особи протягом усіх періодів розвитку української мови. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити в пам'ятках української мови XI–XX ст. заперечні займенники, що вказують на відсутність предмета чи особи; 2) здійснити лексико-словотвірний аналіз цих лексем; 3) встановити час їх виникнення, період функціонування та територію поширення; 4) простежити долю кожної лексеми в сучасній українській літературній мові, у територіальних діалектах, при потребі порівняти їх із аналогічними утвореннями інших слов'янських мов.

На основі аналізу лексем, дібраних із різних історичних пам'яток, а також діалектних даних показано, що протягом усього періоду розвитку української мови сформувалася ціла система заперечних займенників, для якої характерна велика кількість фонетичних, морфологічних і словотвірних варіантів, поширених як у літературній мові, так і в діалектах, а також наявність окремих лексем, притаманних тільки певним говорам. Усі проаналізовані займенники мають різний час виникнення. Більшість із зафіксованих лексем поширювалася на всій території України, деякі з часом звужували локацію використання (наприклад, *нич*), частина одразу виникла на певних територіях і функціонувала як локальні діалектизми (*никус*, *нігич*, *нічогіч*, *никогогіч*). Загалом найбільша кількість фонетичних, лексичних і словотвірних варіантів до сьогодні збереглася в південно-західному наріччі української мови.

Ключові слова: заперечні займенники, історичний словотвір, українська мова, діалектизми.

Постановка проблеми. Займенник – невеликий за кількістю, строкатий за будовою, здавна сформований, часто вживаний [Самійленко 1970, с. 5] клас слів, який відіграв значну роль у формуванні граматичної будови слов'янських мов. З історичного погляду всі займенники органічно взаємопов'язані не тільки специфічністю своїх функцій у системі співвідносних лексико-граматичних розрядів слів, будові речень, а й спільністю походження від так званих займенникових коренів, структурною спаяністю, наявністю в їхній флективній системі тільки їм властивих афіксів, флексій, особливого займенникового відмінювання, специфічних засобів, способів словотворення і формотворення, специфічними закономірностями свого розвитку [там само, с. 7]. Успадковані зі спільнослов'янської доби, а отже, спільні для всіх слов'янських мов, займенникові корені, обростаючи афіксами, у різних слов'янських мовах на різних етапах їх розвитку виступають у відмінному морфологічному оформленні [Гумецька 1958, с. 156]. Отже, у словотворі займенників української мови багато спільного з іншими слов'янськими мовами, проте «спостерігається тут і ряд своєрідностей» [Бевзенко 1960, с. 176]. Не є винятком і заперечні займенники, що вказують на відсутність предмета чи особи. Сформовані в праслов'янський період, вони пройшли довгий шлях становлення, зазнаючи певних змін, спричинених чи то інтралінгвальним

розвитком, чи то впливом сусідніх мов.

Аналіз досліджень. Заперечні займенники були вже об'єктом вивчення з погляду словотвору та морфології [Самійленко 1970; Бевзенко 1960]. Історію відмінкових форм та функціонування займенників у давній руськоукраїнській мові докладно простежено в працях С.П. Самійленка. Словотвір займенників XIV–XV ст. частково описала й схарактеризувала Л.Л. Гумецька. Функціонування діалектних форм різних розрядів займенників вивчали І.А. Панькевич, М.М. Онишкевич, Й.О. Дзендзелівський, Г.Л. Аркушин, Д.А. Марєєв, Ю.В. Громик та ін. Однак у більшості названих праць, хоча й детально, але тільки з якогось одного аспекту (окремий період розвитку української мови, діалект чи навіть говір / говірка тощо) висвітлено те чи те питання. Повна картина розвитку всіх форм заперечних займенників від моменту їх виникнення до сьогодні залишається невстановленою.

Мета статті, завдання. У пропонованій статті ставимо за мету простежити історію формування й функціонування заперечних займенників для позначення повної відсутності предмета чи особи протягом усіх періодів розвитку української мови. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити в пам'ятках української мови XI–XX ст. заперечні займенники, що вказують на відсутність предмета чи особи; 2) здійснити лексико-словотвірний аналіз цих лексем; 3) встановити час їх виник-

нення, період функціонування та територію поширення; 4) простежити долю кожної лексеми в сучасній українській літературній мові, у територіальних діалектах, при потребі порівняти їх із аналогічними утвореннями інших слов'янських мов.

Методи та методика дослідження. Дослідження виконано за допомогою загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння, систематизація) та власне лінгвістичних методів, основними серед яких є описовий (для виявлення заперечних займенників і пояснення їх будови та функціонування), порівняльно-історичний (для з'ясування закономірностей розвитку аналізованих лексем у різні хронологічні періоди), зіставний (порівняння літературних форм із лексемами, уживаними в діалектах, частково – в інших слов'янських мовах). Під час виконання окремих завдань були використані прийоми етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Зафіксовані в пам'ятках української мови займенники поділяємо на дві групи: 1) лексеми для позначення відсутності предмета – *ніщо* (*ничѣто*), *ничѣсоже*, *ничо* / *нічо*, *нічого*, *ничой*, *нич*, *ніц*, *никус*, *нігич*, *нічогіч*, *нічогісінько*, *ничогенько*, *нічогісько*, *анічогісінько*, *аніщо*; 2) лексеми для позначення відсутності особи – *ніхто* (*никѣто*), *никъ*, *никтъ* / *нѣхтъ*, *нихто(с)ко(л)векъ*, *нікогогічъ*, *нікогісінько*, *ніхтойсенько*, *ніхтогісінько*, *анікогісінько*, *аніхто*.

Для позначення повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії в сучасній українській літературній мові вживається займенник *ніщо* (СУМ V, 431), який виник у праслов'янській мові внаслідок поєднання заперечної частки *ni 'ні' та відносно-питального займенника *čьto 'що': *ničьto < *ni + *čьto (ЕССЯ 25, 112). Саме у формі *ничѣто* він функціонував у давньоукраїнській мові, однак у розглянутих пам'ятках XI–XIII ст. практично завжди представлений із часткою *же* – *ничѣто(же)*, що було характерною рисою старослов'янської мови [Вайан 1952, с. 170]. Наприклад: *и воротнишася опать не вьспѣвше ничѣто же* (XII / 1425 ПСРЛ II, 107), *и ничѣтоже не съгорѣ тѣкъмо цркви юдина* (XII СкБГ, 19 а), *Печеньзи оустремшиася на нь. стрѣлающе его. и не могоша ему ничѣтоже створити* (X / 1377 ПСРЛ I, 19 зв.) та ін. Таку форму засвідчено й у пам'ятках церковнослов'янської мови української редакції кінця XVI – початку XVII ст.: *ничѣто же смѣреном(д)рїю равно* (ІЗ 1624, 283), *ничѣто же вреди ихъ* (Могила, 102), *всей Тр(о)ци, не естъ ничѣто же первѣйшее* (Тр. 1646, 70).

У староукраїнських джерелах зафіксовано певні фонетичні та графічні варіанти аналізованого займенника – *ничѣто* (*ништо*, *нищо*, *нішто*) 'ніщо' (ССУМ II, 53), *нищо* (*ништо*, *нѣщо*, *ничѣто*) [Шпить 2016, с. 67]: *щобы и(м) ни оузѣли нищо* (1429 УГр. XV, 82), *и без него не бы(с) ничѣтоже* (XIV Уж. П., 64 а), *ничѣто* (Мист., 450), *за нищо* (I пол. XVII Сл. о зб., 13/23). У XIV–XVII ст. українізована форма *що* поступово витісняє *что*, а вже на початку XVIII ст., за словами М. Лесіва, займенник *čьto і похідні від нього тільки деколи з'являються у своїй первісній формі [Łesiów 1972, с. 103].

Унаслідок злиття етимологічних [ы] та [i] у XII – першій половині XIII ст. заперечна частка *ни* давньоукраїнської мови втратила свої розрізнявальні якості і поступово витіснилася в заперечних займенниках часткою *ні*, що походила з давньої незначеної *нѣ* [Самійленко 1970, с. 29]. Прикметно, що у XVIII ст. префікс *нѣ-* брав участь у творенні тільки заперечних займенників: *я не знаю нѣчого, що та(м) говоривъ* (1692 АППС 2, 135 зв.), *которій нѣчого не здѣлалъ, а тилко зъ спесью отправилъ посланнихъ* (1717-1767 Дн. Марк., 28), *не могу нѣчого порадити* (1723 ПЛ, 35).

Остаточне злиття давніх часток *ни-* (> **ni-*) та *нѣ-* (> **ně-*) й утворення власне українського способу творення заперечних займенників за допомогою частки *ні-* відбулося до кінця XVIII ст. Так сформувалася словотвірна модель заперечних займенників «*ні-* + відносний займенник», яка функціонує і сьогодні. Однак давня частка *ни* зберігається досі в закарпатських, лемківських, бойківських говорах південно-західного наріччя української мови в утвореннях типу *никто*, *нико*, *ник*, *нихто*, *ништо*, *нищо*, *нич*, *ничий*, *ни який* [Верхратский 1899, с. 73; Верхратский 1902, с. 128; Верхратский 1912, с. 50; Бевзенко 1960, с. 177–178; Онишкевич 1964, с. 44–47], а також у західно- та середньополіських говірках: *нихтѣ*, *нікого*, *ничѣго*, *нікѣ*, *ничѣ* [Громик 2008, с. 136].

У новій українській мові усталився займенник *ніщо* (1885–1886 Жел. I, 531; 1893–1898 СРУ II, 199) / *нищо* (1907–1909 Гр. II, 568; 1924–1933 РУАС, 1673; 1924 Огієнко, 253). У такій формі аналізована лексема функціонує сьогодні на всій території України, однак у діалектах засвідчено різні її фонетичні варіанти.

Найпоширенішою у західних говорах, як зазначав М.М. Онишкевич, є форма *н'ишчо* з фонетичними різновидами *нішч'ѣ*, *нішчѣд*, *нишчѣд*, *нішч'ѣд*, *нешчѣд* [Онишкевич 1964, с. 44], які розпоршені по всій названій території. Найчастіше вона функціонує паралельно з іншими формами, рідше виступає самотійно. Зокрема варіант *н'ишчо* локалізується в покутських, гуцульських говорах, а також у центральній частині наддністрянських говірок; спорадично вживається у західно- та середньополіських, волинських та подільських говірках [Онишкевич 1964, с. 44]. Форма *нишчѣд* (*нішч'ѣд*, *нешчѣд*) поширена в основному в західно- та середньополіських говорах [там само].

У західних діалектах широко побутує форма *нішѣд* та її фонетичні варіанти *нішѣд*, *нишѣд*, *нешѣд*, *ниш'иш'ѣд*, яка є дериватом давньоукраїнського *ништо* [там само]. Спорадично такі форми вживаються у західно- та середньополіських говірках [Аркушин 2012, с. 110], рідше – у волинських та наддністрянських, частково – у подільських [Онишкевич 1964, с. 44].

У закарпатському діалекті активно вживаються архаїчні форми *ничѣто* і *ништо* з фонетичними варіантами *нішто*, *н'ешто* [Онишкевич 1964, с. 45; Верхратский 1899, с. 240].

Праслов'янського походження заперечний

наголошуючи, що є випадки, коли важко однозначно стверджувати, чи є це явище чисто польське, чи українське діалектне, аналогічне до польського [там само]. Однак відповідником праслов'янського *ničь є польск. стар. *nicze* 'ніщо, нічого' (ЕССЯ 25, 111), якому повинно було б відповідати староукраїнське *ниче*. Подібна форма характерна і для старочеської мови – чеш. стар. *niče* 'ніщо, нічого' (ЕССЯ 25, 111). Натомість ідентичну до української форми мають словенська (*nič*) і словацька (*nič*) мови, з яких остання більш реально могла стати мовою-донором, зокрема, для закарпатських говорів. Тому, ймовірно, у цій ситуації доцільно говорити про збереження давнього праслов'янського займенника в південно-західних українських говорах, функціонування якого підтримувалося існуванням аналогічних чи подібних форм у сусідніх з українською слов'янських мовах.

Про територіальне обмеження у використанні цієї форми свідчать також дані словників наступних століть. Зокрема у XIX ст. названий займенник знаходимо в словнику Є. Желехівського та С. Недільського – *нич* 'нічо' (1895–1896 Жел. I, 529). Про використання його на Галичині і відсутність у «Великій Україні» писав І. Огієнко, однак він помилково вважав цю лексему скороченою формою займенника *ничого* (1924 Огієнко, 252). Використовував займенник *нич* у своїх творах І.Я. Франко: *Петрії оглянувся – нич не видати; Не було часу нич виносити* (1952 Франко VIII, 112), *но не хотіли нич робити* (1952 Франко VIII, 118). У східноукраїнських говірках займенникова основа *ничь* збереглася в прислівнику *знічев'я* (< *сць ничь-вья) 'від нічого робити', у прикметнику *нічвидний* (< *ничь-видный) 'непривабливий, негарний' (1907–1909 Гр. II, 568) [Німчук 1971, с. 16].

У деяких сучасних західноукраїнських говорах наявна форма *ниці*, запозичена з польської мови *nić* 'ніщо', що є скороченням з *ničo, niczso* (Brückner, 359). У староукраїнській мові засвідчена з XVI ст.: *ниць не(д)баючи на жа(д)ное напминанъе* (1590 АЖ, 271 зв.), *леч они, нашовши его, казали ся ему з соболеі шуби розобрати, а он ся просил... а они ниці [нѣць – у виданні А.С. Петрушевича] не дбаючи, і того розстріляли* (XVII ЛЛ, 108), *німцов і гайдуков, ниці [ничь – у виданні А.С. Петрушевича], альбо мало ся што остало* (XVII ЛЛ, 109) та ін. У цей час, а саме з 1501 р. його засвідчують і старобілоруські пам'ятки (ГСБМ 21, 12), де він також є запозиченням із польської (ЭСБМ 8, 33).

Займенники *ниці* = нічо, нич (Жел. I, 531) / *ниці* 'нічого' (1907–1909 Гр. II, 567; 1924 Огієнко, 253) фіксують словники кінця XIX – початку XX ст. У сучасній українській мові форма *ниці* із її фонетичними варіантами *нец*, *ниц* не охоплює великої суцільної території, а виступає тільки локально. Найчастіше вона вживається в говорах, які межують із польською мовною територією, або там, де перебували польські колоністи, зокрема в говорі батюків [Верхратський 1912, с. 280], у південно-західній частині волинських говірок та південно-західній частині західнополіських [Онишкевич 1964,

с. 47; Аркушин 2012, с. 110]. Використовують її також носії буковинських (СлБГ, с. 337), бойківських (СБГ I, с. 492) та гуцульських [Шкрумеляк 2016, с. 104] говорів.

У лемків [Пиртей Словник, с. 242], а також спорадично у західній частині бойківських говорів [Онишкевич 1964, с. 47; СБГ I, с. 490] зі значенням заперечного займенника *ніщо* виступає синонім *никус*, який виник унаслідок поєднання частки *ни-* та іменника *kas 'кусок' [Самійленко 1970, с. 29]. Спираючись на дані лінгвогеографічного аналізу, М.М. Онишкевич припускав, що ця форма є пізнішим утворенням, яке витіснило первісну форму *ничьто [Онишкевич 1964, с. 47]. На більш давній час виникнення вказував і С.П. Самійленко [Самійленко 1970, с. 29]. Однак це мало відбутися щонайменше до II пол. XIX ст., оскільки названа лексема лексикографована у «Малорусько-німецькому словнику» Є. Желехівського та С. Недільського: *ни-кус* 'зовсім ні' (1895–1896 Жел. I, 528).

Зауважимо, що слово *никус* у словосполученні *никжсь ни(ч)* 'зовсім нічого' зафіксовано в Углянському учительному Євангелії – пам'ятці кінця XVII ст. із території Закарпаття: *а процо тогды прійде(т) члкъ перепильи до цркве на млтвѣ. а що чини(т). ано емѣ в головѣ шѣми(т) дѣда вчерашній. фрасже(т)са що емѣ даль. рахжеть. ци много пропиль. или програль. ѿ млтвѣ никжсь ни(ч). хо(т) рад(д) прійти до того. а но не може(т)* (XVII УУС, 37). Використання цієї лексеми в церковно-релігійній літературі свідчить про її широкий ужиток у народній мові XVII ст. і, зокрема, у мові переписувача. Однак названий займенник не притаманний марамороським говіркам. Імовірно, автор Углянського УЄ був вихідцем з іншої території, хоча й проживав на Закарпатті. На це вказує й мова рукопису, де «проявляється вплив марамороського мовного середовища, а також наявність великої кількості лексичних одиниць, характерних для прикордонної словацько-русинсько-польської території» [Вашичкова 2017, с. 136].

Для вираження семантики 'зовсім нічого' використовується діалектне слово *нігич* (СУМ V, 419), зафіксоване в словниках кінця XIX ст., зокрема: *нігич* 'ніщо' (1895–1896 Жел. I, 529), *нігич* (1893–1898 СРУ II, 199). Названа лексема пов'язана з болг. *нич* (із запереченням) 'зовсім (не)', молд. *ич* 'зовсім, нічого, ніскільки', що є запозиченням із турецької мови; тур. *hiç* (при заперечному дієслові) 'ніщо, нічого; ніскільки, зовсім (не); абсолютно', як і полов. *hič*, крим.-татар. *hâç*, походить від перс. *hij* 'ніякий, ніщо' (ЕСУМ IV, 96).

Унаслідок контамінації *нічого* і *нігич* (ЕСУМ IV, 105) виник зафіксований у словнику Є. Желехівського займенник *нічогіч* 'зовсім нічого' (1895–1896 Жел. I, 531), який сьогодні спорадично використовується в буковинських говірках: *нічогіч, нічогічь* (СлБГ, 337) 'нічогісінько'.

Для вираження повної відсутності особи як суб'єкта або об'єкта дії в сучасній українській літературній мові використовується заперечний займенник *ніхто* (СУМ V, 429).

Праслов'янське утворення *nikyto* < *ni + *kьto (ЭССЯ 25, 119-120) продовжує функціонувати в давньоукраїнській мові – *никъто*, часто поєднуючись з часткою *же* – *никътоже*. Наприклад: *и никто же не вѣсть кто єсть снѣ тькмо оцѣ* (1095–1117 МС, 81 г), *то никтоже ва(с) не можетъ вreditиса* (1117 / 1377 ПМ, 83), *никтоже оубо чрьсь повелѣниє игоумене да не творить* (XII / XIII УСт, 217). Така форма до XVIII ст. була панівною для церковнослов'янської мови української редакції, що засвідчено відповідними пам'ятками [Білих 2016, с. 193]: *никто же бо без(ъ) грѣха* (Ч 1617, 22 зв.), *никто же можаше приближитиса горѣ той* (ПКП 1661, 19).

У грамотах староукраїнської мови поряд з *никто* (*нікто*) (ССУМ II, 52) фіксуємо використання українських форм *нихто* (*ніхто*, *нихъто*) (ССУМ II, 52): *а ни хто зъ роду моего* (1347 Гр. XIV, 25), *никто да нѣ воленъ продати* (1401 Дарча С. Винца), *щобы не ходилъ никто безъ и(х) воли* (1456 УГр. XV, 105). Форма *хто* (< кьто) виникла після занепаду редукованих голосних через дисиміляцію *к* – *т*: *кьто* > *кто* > *хто*. Її вперше зафіксовано в пам'ятках XII–XIII ст. [Крымский 1907, с. 27], однак заперечні займенники від основи *хто* в опрацьованих пам'ятках часів Київської Русі не виявлені.

Починаючи з XVI ст., форми з *х* стають панівними, а префікси *ни-* та *нѣ-* функціонують паралельно, без надання переваги якомусь одному з них: *нихто са не ѡзыва(л)* (1578 КЗК, 40), *абы нѣхто ѡ томъ не зна(л)* (1652 ЛРК, 1 зв.), *и ни(х)то з бли(з) ки(х) мои(х)* (1561 АК ЛГУ, 100 зв.), *а (в) то ни(х) то ся з дете(и) ани бли(з)ки(х) мои(х) уступова(ти) са не маю(т)* (1577 ВГ, 222), *мнѣ нѣхто не даль помощи* (1700 АППС 2, 215), *и не повинень нихто ж и(з) потомъковъ моихъ* (1740 АППС 2, 245), *чтобъ никто къ той шайке не толко явнымъ, но и тайнымъ образомъ пристать не могъ* (1768 Колівищина, 70).

У новій українській мові усталюється єдиний займенник: *ніхто* (1895–1896 Жел. I, 530) / *ніхто* (1907–1909 Гр. II, 567; 1924–1933 РУАС, 1668; 1930 РУС, 289; 1924 Огієнко, 253). Його фонетичний варіант *нихто* засвідчений, зокрема, у західнополіських [Аркушин 2012, с. 110], бойківських [СБГ I, 491], лемківських [Пиртей 2013, с. 100], долівсько-му [Верхратский 1900, с. 73] говорах.

Форма *никто* спорадично і, як правило, паралельно з іншими формами фіксується в лемківських говірках: *никто* / *нихто* [Пиртей Словник, с. 242; Верхратский 1902, с. 128].

Одним із варіантів займенника *хто*, уживаним на Закарпатті, є *тко*, який виник унаслідок метатези приголосних (*кто* – *тко*). Займенник *нитко* [Верхратский 1899, с. 73] засвідчений у пам'ятках XVI–XVII ст. із карпатського регіону. Наприклад: *нитко не буде(т) осу(ж)день* (УС XIX, 144 б). Для середньокарпатських і частково західнополіських говірок характерна також форма *нико* [Аркушин 2012, с. 110] або *ніко* [Сабадош 2008, с. 208].

Закарпатські займенникові форми *тко*, *ко*, на думку І.А. Панькевича, запозичені з сербохорват-

ської мови за посередництвом сербських колоністів, які поселилися на території Закарпаття у XV ст. [Панькевич 1938, с. 31, 289, 401]. М.М. Онишкевич висунув гіпотезу про те, що ці форми є значно архаїчніші й були запозичені з сербохорватської мови в період безпосереднього межування південних слов'ян зі східними у V–IX ст. [детальніше див.: Онишкевич 1966].

Рідковживаним у давньоукраїнській мові є утворення *никъ* 'ніхто' (Срезн. II, 451): *никъ же можетъ дѣвѣма господинома работати: либо о единомъ неродить, а друугаго дрѣжитъса* (Панд. Ант. XI, 31). Походження цієї форми не зовсім ясне. Імовірно, вона є залишком давньої форми називного відмінка однини займенника псл. *kьto без компонента *-to* (ЕСУМ IV, 87).

У староукраїнській мові фіксуємо польське запозичення *никтъ* (польськ. *nikt* є скороченням з *nikto* (Brückner, 363–364)), яке також засвідчують старобілоруські пам'ятки (ГСБМ 21, 5). Під впливом української мови ця форма змінюється на *нѣхтъ* [Лесів, с. 105]. Наприклад: *Памятай, кролю, жесь єст человекъ смертелный, Приїдет тот час, же будеш въ землю погребеный, Будуть ся кости твои по земли валяти, Если суть царскіє, нѣхт их не будет знати* (XVII Сак.), *З мочи шыи тяжар пекелный зложити. Двиagnet тяжар, котрого нѣхт не могл двиagnetи, И еднымъ перстом не могл жаден ся доткнути* (XVII Волк., 61/24), *а где ѡстрый гостинецъ, тамъ нихтъ не доходитъ* (XVII Евх., 36).

Названі скорочені варіанти займенника *ніхто* не збереглися в новій українській мові, окрім часткового використання форми *ник* у південно-західному наріччі [Самійленко 1970, с. 29, 125].

Цікавими з погляду структури та семантики є лексеми, утворені додаванням до заперечних займенників частини *ко(л)векъ*, що підсилювала значення заперечності, виражаючи семантику 'взагалі ніхто, ніщо, ніякий і т. д.': *и нихто(с)ко(л)векъ не маю(т) ѡ то на мни ничи(м) ѡступати* (1578 КЗК, 52 зв.), *не ѡставуючи ничего на себе и ни на когоко(л)векъ* (1578 КЗК, 64 зв.). Похідні такого типу не засвідчені пам'ятками наступних століть, за винятком одниничної згадки у РУАС – *ані будь-хто* (1924–1933 РУАС, 1668) 'решительно никто'.

У результаті контамінації *нікого* і *нігич*, за аналогією до *нічогіч*, виник займенник *нікогогіч* 'анікогісінко', що вживається в буковинських говірках (СлБГ, 336).

Особливістю нової української мови стало утворення суфіксальних дериватів від заперечних займенників *ніхто* та *ніщо*. Похідні такого типу зафіксовані в словнику П.П. Білецького-Носенка: *нікогогисенько* (мѣстоименіе неопредѣленное уменьшительное) *Никого нѣтъ, ни души* (1843 Б.-Н., 245), *ничогенько, ничогисинько* (мѣст. неопредѣленное уменьшительное). *ничого (ничего). Нѣтъ ни малѣйше и признака* (1843 Б.-Н., 247). Лексикограф помилково відносив їх до неозначених займенників, а, враховуючи суфікси *-еньк-* та *-ісінк-*, кваліфікував як зменшувальні («уменьшительное»). По-

дібне визначення подано й у словнику М. Уманця та А. Спілки – «здрібніле»: **нікогісінько, ніхтійсенько** (1893–1898 СРУ III, 285), **нічогісінько** (1893–1898 СРУ II, 199). Однак семантика подібних дериватів не містить зменшувально-здрібнілої оцінки, а вказує на повне заперечення, виражаючи значення ‘зовсім нікого’, ‘зовсім нічого’, а відповідні суфікси виконують суто формальну функцію: *Проходила я по всіх кімнатах – нема нікогісінько* (1955 Марко Вовчок I, 120), *Він побіг до вікна, виглянув на двір – нікогісінько* (1951 Франко VII, 79), *Не жди весни – святої долі! Вона не зійде вже ніколи. І думу вольную на волю Не прийде випустить... Сиди І нічогісінько не жди!..* (1963 Шевченко II, 407). Це відбито й у словниках: **нічогісько, нічогісенько** (1895–1896 Жел. I, 531), **нічогісінько** ‘зовсім нічого’ (1907–1909 Гр. II, 568; 1923–1933 РУАС, 1636), **нічогісінько** ‘Р’шительно нікто’ (1907–1909 Гр. II, 566; 1924–1933 РУАС, 1668; 1928 РУФС). У «Російсько-українському словнику» А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова зафіксований також займенник **ніхтогісінько** (1924–1933 РУАС, 1668), утворений суфіксальним способом від форми називного відмінка заперечного займенника *ніхто*. Подібне утворення фіксуємо раніше в словнику М. Уманця й А. Спілки – **ніхтійсенько** (1893–1898 СРУ III, 285).

Саме варіанти **нікогісінько** (СУМ V, 422) та **нічогісінько** (СУМ V, 430) збереглися до сьогодні й функціонують у сучасній українській мові як розмовні лексеми. У говорах зустрічаємо також певні фонетичні варіанти, наприклад: **нікогусінькі** (СЗГ I, 347), *нікугус’ін’ко, нікугус’ійко, нічугус’ін’ко, нічугус’ійко* [Громик 2008, с. 136]. А в буковинських говірках зберігається форма **нічогісько** (СлБГ, 337), зафіксована в словнику Є. Желехівського – **нічогісько** (1895–1896 Жел. I, 531).

Як варіанти назвних займенників, уживаних для підсилення, використовуються лексеми **анікогісінько** (СУМ I, 46), **анічогісінько** (СУМ I, 47): *Нема з ким тихо розмовляти, Ані порадитись. Нема Анікогісінько! – Нема!* (1953 Шевченко II, 354), *Раби і підніжки всякої влади палять фіміам навіть земським начальникам. Хоч би тобі одна благородна*

думка, хоч би одно людське слово! Анічогісінько (1956 Коцюбинський III, 154), *Бачили що-небудь? – питаю я їх. – Анічогісінько не бачили!* (1956 Остап Вишня II, 162). Утворені ці займенники за допомогою префікса **ані-** (**ні-**, посиленний часткою **а**). Похідні такого типу фіксуються досить пізно. Зокрема в «Російсько-українському словнику» С.О. Єфремова та А.Ю. Кримського **анічогісінько** (1924–1933 РУАС, 1673) подається як експресивний варіант до *нічого, нічогісінько*. Це ж стосується і заперечних займенників **аніщо** (1924–1933 РУАС, 1673; СУМ I, 47), **аніхто** (1924–1933 РУАС, 1668; СУМ I, 47). Наприклад: *Не чула того вечора Маруся-наймишка, як хазяйка сварилася на неї за гаяння.., і не доходило їй аніщо гіркеє до серденька* (1955 Вовчок I, 353), *Було, тобі Ніже анікого Не зачепить, ніже ділом, Ніже яким словом* (1953 Шевченко II, 255).

Висновки. На основі аналізу лексем, дібраних із різних історичних пам’яток, а також діалектних даних, показано, що протягом усього періоду розвитку української мови сформувалася ціла система заперечних займенників, яка характеризується великою кількістю фонетичних, морфологічних і словотвірних варіантів, поширених як у літературній мові, так і в діалектах, а також наявністю окремих лексем, притаманних тільки певним говорами. Усі проаналізовані займенники мають різний час виникнення, зокрема: праслов’янська мова (*ніщо* < *нісьто, *ніхто* < *нікьто, *нич* < *нісь, *ничьсо* < *нісьсо), нова українська мова (*нічогісінько, нікогісінько*), кінець XIX – початок XX ст. (*анікогісінько, анічогісінько, аніщо, аніхто*). Чимало заперечних займенників було запозичено з польської мови у староукраїнський період (*ниць, никть / нѣхть*). Більшість із зафіксованих лексем поширювалася на всій території України, деякі з часом звужували локацію використання (наприклад, *нич*), частина одразу виникала на певних територіях і функціонувала як локальні діалектизми (*нікус, нігич, нічогіч, нікогогіч*). Загалом найбільша кількість фонетичних, лексичних і словотвірних варіантів до сьогодні збереглася у південно-західному наріччі української мови.

Література

1. Акрушин Г.Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова та літ.». Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1960. 415 с.
3. Білих О.П. Словозміна в церковнослов’янській мові української редакції (кінець XVI – XVII ст.). Кіровоград: ФОП Александрова М.В., 2016. 328 с.
4. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. Перевод с фр. В.В. Бородич; под ред. и с предисл. В.Н. Сидорова. Москва: Изд-во иностр. литературы, 1952. 446 с.
5. Вашичкова С. О языке евангельских перикоп учительных евангелий карпатского региона. *Žeňuch P., Zubko P. (2017) Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Slovenský komitét slavistov. С. 133–140.
6. Верхратский І. Знадобы для пізнання угорско-руських говорів. *Записки НТШ*. Львів, 1899. Т. 27–30.
7. Верхратский І. Про говор галицьких лемків. Львів, 1902. 489 с.
8. Верхратский І. Про говор долівський. *Записки НТШ*. Львів, 1900. Т. 35–36. Кн. 3–4. С. 1–128.
9. Верхратський І. Говір батюків. Львів, 1912. 308 с.
10. Громик Ю.В. Особливості словотвору та словозміни займенника в поліській говірці с. Липне. *Літопис Волині*. Ч. 4. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. С. 135–141.

11. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
12. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Поднепровья. Т. II, вып. 1. Москва, 1907. 144 с.
13. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 259 с.
14. Німчук В.В. «Слово о полку Ігоревім» і народна мова. *Мовознавство*. 1971. № 3. С. 13–20.
15. Онишкевич М.М. Питальні, заперечні та означальні займенники західних говорів УРСР у світлі даних лінгвогеографії. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. VI. Редкол.: Л.Л. Гумецька (голова), І.Є. Грицютенко, І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1964. С. 37–51.
16. Онишкевич М.М. Деякі архаїчні займенникові форми в українських південно-західних говорах. *Українська лінгвістична географія*. Відпов. ред. Ф.Т. Жилко. Київ: Наукова думка, 1966. С. 111–118.
17. Панькевич І.А. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Ч. 1: Звучня і морфологія. Прага, 1938. XXXII, 545 с.
18. Пиртей П. Лемківські говірки. Фонетика і морфологія. Горлиці, 2013. 202 с.
19. Пиртей П.С. Словник лемківської говірки. Матеріали до словника. [Б. м., б. д.]. 461 с.
20. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
21. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. 2. Київ: Вища школа, 1970. 190 с.
22. Шкрумеляк М. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2016. 176 с.
23. Шпить О.Б. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI–XVII століть: дис. ... канд. філол. наук; 10.02.01 – українська мова. Львів, 2016. 280 с.
24. Lehr-Splawiński T. Drobiazgi z morfologii małoruskiej. Księga pamiątkowa ku czci Oswalda. Balzera. T. II. Lwów, 1925. S. 495–502.
25. Łęsiów M. Zaimki w ukraińskim języku literackim XVII i początku XVIII w. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne*. 1972. № 27. Pp. 89–106.

References

1. Arkushyn H.L. (2012) Zakhidnopoliska dialektolohiia [Western Polissia dialectology]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 257 s. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod: Zakarpat. obl. vyd-vo. 415 s. [in Ukrainian].
3. Bilykh O.P. (2016) Slovozmyna v tserkovnoslovianskii movi ukrainskoi redaktsii (kinets XVI–XVII st.) [Word change in the Church Slavonic language of the Ukrainian edition (end of the 16th–17th centuries)]. Kirovohrad: FOP Aleksandrova M.V. 328 s. [in Ukrainian].
4. Vayan A. (1952) Rukovodstvo po staroslavjanskomu yazyku [Guide to Old Church Slavonic]. Moskva: Izd-vo inostr. literatury. 446 s. [in Russian].
5. Vashichkova S. (2017) O yazyke evangel'skih perikop uchitel'nyh evangeliy karpatskogo regiona [About the language of the gospel perikop teaching gospels of the Carpathian region]. *Žeňuch P., Zubko P. Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Slovenský komitét slavistov. С. 133–140 [in Russian].
6. Verkhratskyi I. (1899) Znadoby dlia piznania uhorsko-ruskykh hovoriv [Tools for learning the Hungarian-Russian dialects]. *Zapysky NTSh*. Lviv. T. 27–30 [in Ukrainian].
7. Verkhratskyi I. (1902) Pro hovor halytskykh lemkiiv [About the dialect of Galician Lemkos]. Lviv. 489 s. [in Ukrainian].
8. Verkhratskyi I. (1900) Pro hovor dolivskyi [About the Dolivian dialect]. *Zapysky NTSh*. Lviv. T. 35–36. Kn. 3–4. S. 1–128 [in Ukrainian].
9. Verkhratskyi I. (1912) Hovor batiukiv [Batiuk's dialect]. Lviv. 308 s. [in Ukrainian].
10. Hromyk Yu.V. (2008) Osoblyvosti slovtvoru ta slovozmyny zaimennyka v poliskii hovirtsi s. Lypne [Peculiarities of word formation and word changes of pronoun in the Polissian dialect of the village of Lypne]. *Litopys Volyni*. Ch. 4. Lutsk: RVV «Vezha». S. 135–141 [in Ukrainian].
11. Humetska L.L. (1958) Narys slovtvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the 14th–15th centuries]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. 298 s. [in Ukrainian].
12. Krymskiy A. (1907) Ukrainskaya grammatika dlya uchenikov vysshih klassov gimnaziiv i seminariiv Podneprovya [Ukrainian grammar for students of the upper classes of gymnasiums and seminaries of the Dnieper region]. Т. II, вып. 1. Москва [in Russian].
13. Lysenko P.S. (1974) Slovnyk poliskykh hovoriv [Dictionary of Polissian dialects]. Kyiv: Naukova dumka. 259 s. [in Ukrainian].
14. Nimchuk V.V. (1971) «Slovo o polku Ihorevim» i narodna mova [“A word about Igor's regiment” and the vernacular]. *Movoznavstvo*. № 3. S. 13–20 [in Ukrainian].

15. Onyshkevych M.M. (1964) Pytalni, zaperechni ta oznachalni zaimennyky zakhidnykh hovoriv URSR u svitli danykh linhoheohrafiї [Interrogative, negative and indicative pronouns of the Western dialects of the Ukrainian SSR in the context of the data of linguistic geography]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy*. T. VI. Kyiv: Naukova dumka. S. 37–51 [in Ukrainian].
16. Onyshkevych M.M. (1966) Deiaki arkhaisni zaimennykovi formy v ukrainskykh pivdenno-zakhidnykh hovorakh [Some archaic pronominal forms in Ukrainian south-western dialects]. *Ukrainska linhvistychna heohrafiia*. Kyiv: Naukova dumka. S. 111–118 [in Ukrainian].
17. Pankevych I.A. (1938) Ukrainski hovory Pidkarpatskoi Rusi i sumezhnykh oblastei [Ukrainian dialects of Subcarpathian Rus and neighboring regions]. Ch. 1: Zvuchnia i morfolohiia. Praha. XXXII, 545 s. [in Ukrainian].
18. Pyrtei P. (2013) Lemkivski hovirky. Fonetyka i morfolohiia [Lemkos dialects. Phonetics and morphology]. Horlytsi. 202 s. [in Ukrainian].
19. Pyrtei P.S. Slovnyk lemktivskoi hovirky. Materialy do slovnyka [Dictionary of the Lemkos dialect]. [B. m., b. d.]. 461 s. [in Ukrainian].
20. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
21. Samiilenko S.P. (1970) Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language]. Ch. 2. Kyiv: Vyshcha shkola. 190 s. [in Ukrainian].
22. Shkrumeliak M. (2016) Tlumachnyi slovnyk-dovidnyk hutsulskykh hovirok [Interpretive dictionary-handbook of Hutsul dialects]. Ivano-Frankivsk: IFOTsPPK. 176 s. [in Ukrainian].
23. Shpyt O.B. (2016) Hramatyka i semantyka zaimennyka v ukrainskii movi XVI–XVII stolit [Grammar and semantics of the pronoun in the Ukrainian language of the 16th–17th centuries]: dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.01 – ukrainskia mova. Lviv. 280 s. [in Ukrainian].
24. Lehr-Splawiński T. (1925) Drobiazgi z morfologii małoruskiej [From the morphology of the Ukrainian language]. Księga pamiątkowa ku czci Oswalda. Balzera. T. II. Lwów. S. 495–502 [in Polish].
25. Łeśiów M. (1972) Zaimki w ukraińskim języku literackim XVII i początku XVIII w. [Pronouns in the Ukrainian literary language of the 17th and early 18th centuries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne*. № 27. S. 89–106 [in Polish].

Скорочення джерел:

- АЖ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко; відп. ред. В.В. Німчук. Житомир: [б.в.], 2004. 249 с.
- АК ЛГУ – Мойсієнко В. Актова книга Луцького гродського уряду 1561 року. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2002. № 8. С. 5–8.
- АО – Акти села Одрехови. Упоряд. І.М. Керницький, О.А. Купчинський; відп. ред. Л.Л. Гумецька. Київ: Наукова думка, 1970. 260 с.
- АППС 2 – Акти Полтавського полкового суду 1683–1750. Збірник актових документів. Кн. 2. Підгот. до вид. Л.А. Москаленко; відп. ред. Г.В. Воронич. Київ: КММ, 2017. 568 с.
- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.
- Боржковський – Боржковський В. Лірники. *Кієвская старина*. 1889. Т. 26. № 9. С. 653–708.
- ВГ – Волинські грамоти XVI ст. Упоряд.: В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко; відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1995. 246 с.
- Вишня – Остап Вишня. Твори: у 2 т. Київ: Держлітвидав, 1956.
- Вовчок – Марко Вовчок. Твори: у 6 т. Редкол.: О.І. Білецький (голова) та ін. Київ: Держлітвидав, 1955–1956.
- Волк. – Розмышляне ѿ мѣцѣ хѣ спсителя нѣго... Вѣршами написаныи през многорѣшного Инока Іоаникія Волковича. Львів, 1631. (Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250).
- Гр. – Словарь української мови: у 4 т. Упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
- Гр. XIV – Грамоти XIV ст. Упоряд., вст. ст., комент., словопоказч. М.М. Пещак; відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1974. 256 с.
- Гр. Наз. XI – XIII слов'я Григорія Назіанзіна по сп. Имп. публичной библи. XI вѣка; выписки провѣрены по изд. А. Будиловича 1875.
- ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Пад рэд. А.М. Булыкі. Вып. 21. Мінск: Беларуская наука, 2002. 405 с.
- Дарча С. Винца – Микитась В.Л., Чучка П.П. Дві закарпатські оригінальні пам'ятки початку XV ст. *Мовознавство*. 1968. № 1. С. 62–68.
- Дн. Марк. – Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717–1767 гг.). Под ред. Ал. Лазаревскаго. Кієвъ. Ч. 1: 1717–1725. 1893; Ч. 2: 1726–1729. 1895; Ч. 3: 1730–1734. 1897.
- Евх. – ЕУХАРИСТНРІОН АЛБО ВДАЧНОСТЬ... Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко, З.В. Головецька; відп. ред. В.В. Німчук. Житомир, 2016. 84 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наукова

думка, 1982–2012. Т. 1–6.

СвКП 1697 – Євангеліє или Блговѣствованіє. Київ: Друкарня лаври, 1697. 438 арк.

Жаткович – Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі. *Етнографічний збірник НТШ*. Під ред. М. Грушевського. Львів, 1896. Т. II. С. 1–38.

Жел. – Малоруско-німецький словар: у 2 т. Уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.

ІЗ 1624 – Іоа(н)на Зла(т)оустаго ... Бєсѣды на Дѣланіа стыхъ Ап(с)ль. Київ: Друкарня лаври, 1624. 534 с.

Ізб. 1076 – Изборник 1076 года: Тексты и исследования. Изд. подгот. В.С. Гольшенко [и др.]; под ред. С.И. Коткова. Москва: Наука, 1965. 1091 с.

КЗК – Кременецька земська книга 1578 року. Підгот. до вид. Л.В. Ящук; відп. ред. В.М. Мойсієнко, В.Д. Собчук. Кременець, 2018. 300 с.

Коліївщина – Коліївщина: 1768–1769 роки у документальній та мемуарній спадщині. Т. 1: Документи архіву Коша Нової Запорозької Січі (Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775. – Т. 6/7: Справи № 227–229). За ред. акад. В. Смоля. Упор., передм. та комент. І. Синяка. Київ: НАН України, Ін-тут історії України, 2019. 494 с.

Коцюбинський – Коцюбинський М. Твори: у 3 т. Київ: Держлітвидав, 1955–1956.

Лим. 1628 – Лімонарь. Сирѣчь, цвѣтникъ. Київ: Друкарня Соболя, 1628. 183 арк.

ЛЛ – Бєвзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 193 с.

ЛЛ – Львовская летопись с 1498 по 1649 год. Издал [уклад. та авт. передм.] А.С. Петрушевич. Львов: Тип. Ин-та Ставропиг., 1868. 40 с.

ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: зб. актових док. Підгот. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило; відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1986. 221 с.

Могила – Собственноручныя записки Петра Могилы. *Архивъ Юго-Западной России, издаваемый коммиссією для разбора древнихъ актовъ*. Київ, 1887. Ч. 1, т. 7. С. 49–180.

МС – Апракос Мстислава Великого. Изд. подгот. Л.П. Жуковская, Л.А. Владимірова, Н.П. Панкратова; под ред. Л.П. Жуковской. Москва: Наука, 1983. 527 с.

Мист. – Мистерія страстей Христовыхъ. *Киевская старина*. Київ, 1891. Т. 33. Кн. 4. С. 131–154.

НС – Поученія на євангеліє по Няговскому списку 1758 г. *Петровъ А. Матеріалы для исторіи Угорской Русі*. Т. 7. Памятники церковно-религіозной жизни угроруссовъ XVI–XVII вв. Петроград, 1921. С. 1–226.

ОБ – Опись вещей П. Балутянского. *Удвари И. Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время*. Ниредьхаз, 2005. С. 164–168.

Огієнко – Огієнко І. Український стилістичний словник: підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів: Друкарня НТШ, 1924. 496 с.

Панд. Ант. XI – Пандектъ Антиоха по сп. XI в. Воскресенскаго Новоіерусалимскаго мон.

ПКП 1661 – Патерікъ или отечникъ печерській. Київ: Друкарня лаври, 1661. 289 арк. (Зберігається у відділі рідкісних і цінних видань Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського).

ПЛ – Приватні листи XVIII ст. Підгот. В.А. Передрієнко; відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1987. 173 с.

ПМ – «Поученье» В. Мономаха. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1: Лаврентьевская летопись. 2-е изд.; Постоянная Ист.-археогр. комиссия АН СССР. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. Стлб. 240–256.

ПСРЛ I – Лаврентьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1: Лаврентьевская летопись. 2-е изд.; Постоянная Ист.-археогр. комісія АН СССР. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. VIII с. 579 стлб.

ПСРЛ II – Ипатьевская лѣтопись. *Полное собрание русских лѣтописей*. Т. 2: Ипатьевская лѣтопись. 2-е изд.; Императ. Археогр. комиссия. Санкт-Петербург: Типографія М.А. Александрова, 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с.

РУАС – Російсько-український словник. За ред. А. Кримського, С. Єфремова; підгот. О. Телемко. Київ, 2007. (Електронна версія).

РУС – Ізюмов О. Російсько-український словник. 4-те вид., допов. і випр. за новим правописом. Харків; Київ, 1930. 979 с.

РУФС – Підмогильний В., Плужник Є. Російсько-український фразеологічний словник. Харків: Прапор, 1928. 85 с.

Сак. – Сакович К. Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его королевской милости запорозкого. *Українська поезія кінець XVI – середина XVII ст.* Упор. В.П. Колосова, В.І. Крекотень, М.М. Сулима. Київ: Наукова думка, 1978. URL: <http://izbornyk.org.ua/ukropoetry/anto37.htm>.

СБГ – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1 (А–Н); Ч. 2 (О–Я).

- СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
- Ск. БГ – Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе. *Древняя русская литература: хрестоматия*. сост. Н.И. Прокофьев. Москва: Наука, 1980. С. 37–44.
- СлБГ – Словник буковинських говірок. За ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
- Сл. о зб. – Слово о збѣреню пекла... Б.м.в., I пол. XVII ст. *Записки НТШ*. Львів, 1908. Т. 81. С. 5–50.
- См. Гр. – Смотрицький Мелетій. Граматика. Підгот. факс. вид. та дослідж. пам'ятки В.В. Німчука; відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. 111 с.
- Срезн. – Срезневский И.И. Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ: у 3 т. СПб., 1893–1912.
- СРУ – Словарь російсько-український: у 4 т. Збір. і впор. М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893–1898.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. Уклад.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова [та ін.]; редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Тр. 1646 – Євхологіон або молитвословъ, или требникъ. Київ: Друкарня лаври, 1646. [20], 890, 900–946 с. (Зберігається у відділі рідкісних і цінних видань Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського).
- УГр. XV – Українські грамоти XV ст. Підгот. тексту, вст. ст. і комент. В.М. Русанівського; відп. ред. М.М. Пешак. Київ: Наукова думка, 1965. 162, [1] с.
- Удварі – Удвари И. Собрание источников для изучения русинской письменности. П. Епископы Гавриил Благовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время. Ниредьхаза, 2005. 227 с.
- УЄ XVIII – фонд 1 (НТШ), опис I, шифр 397.
- УЄ XIX – фонд 1 (НТШ), опис I, шифр 234.
- Уж. П. – Колесса О. Ужгородський «Полѣставъ» у пергаментовій рукописі XIV в. *Записки НТШ*. Львів, 1925. Т. 141–143. С. 1–59.
- УСт. – Ищенко Д.С. Устав студийский по списку XII в. (фрагменты). *Источники по истории русского языка: сб. ст.* Ред. С.И. Котков, В.Я. Дерягин. Москва: Наука, 1976. С. 121–130.
- УУЄ – Углянське учительне Євангеліє. *Šašerina S. Dva ugljanske rukopisy ponaučeni a exempiel zo 17. storočia. Dve ugljanske rukopisu poučeni u prutč XVII veka. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. VI. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2019. С. 183–428.
- Франко – Франко І.Я. Твори: у 20 т. Редкол.: О.Е. Корнійчук [та ін.]. Київ: Держлітвидав, 1950–1956.
- Ч 1617 – часослов. Київ: Друкарня лаври, 1617. 190 арк.
- Шашкевич – Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького, з додатком творів Івана Вагилевича і Тимка Падури. Ред. Ю. Романчук. Львів: Просвіта, 1913. 456 с.
- 1953 Шевченко – Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 10 т. Ред. О.І. Білецький, Д.Д. Копиця, О.Е. Корнійчук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1951–1957.
- 1963 Шевченко – Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 6 т. Редкол.: М.К. Гудзій (голова), С.Д. Зубков [та ін.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963–1964.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 8: Н–П. Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. 270 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. Москва: Наука, 1974–. Вып. 1–.
- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927. Т. 1. 805 s.
- Legend**
- АЖ – Akty Zhytomyrskoho hrodskeho uriadu: 1590 r., 1635 r. (2004) [Acts of the Zhytomyr city government: 1590, 1635]. Pidhot. do vyd. V.M. Moisiienko; vidp. red. V.V. Nimchuk. Zhytomyr: [b.v.]. 249 s. [in Old Ukrainian].
- АК ЛГУ – Moisiienko V. (2002) Aktova knyha Lutskeho hrodskeho uriadu 1561 roku [Act book of the Lutsk city government of 1561]. Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem. № 8. S. 5–8 [in Old Ukrainian].
- АО – Akty sela Odrekhovoy (1970) [Acts of the village of Odrekhovoy]. Uporiad. I.M. Kernytskyi, O.A. Kupchynskyi; vidp. red. L.L. Humetska. Kyiv: Naukova dumka. 260 s. [in Old Ukrainian].
- АППС 2 – Akty Poltavskoho polkovoho sudu 1683–1750. Zbirnyk aktovykh dokumentiv (2017) [Acts of the Poltava Regimental Court 1683–1750. Collection of official documents]. Kn. 2. Pidhot. do vyd. L.A. Moskalenko; vidp. red. H.V. Voronych. Kyiv: KMM. 568 s. [in Old Ukrainian].
- Б.-Н. – Biletskyi-Nosenko P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Pidhot. do vyd. V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 423 s. [in Ukrainian].
- Боржковський – Borzhkovskiy V. (1889) Lirnyky [Lyriks]. Kievskaya staryna. Т. 26. № 9. S. 653–708 [in Ukrainian].
- ВГ – Volynski hramoty XVI st. (1995) [Volyn charters of the 16th century]. Uporiad.: V.B. Zadorozhnyi, A.M. Matviienko; vidp. red. V.V. Nimchuk. Kyiv: Naukova dumka. 246 s. [in Old Ukrainian].
- Вишня – Ostap Vyshnia. Tvory: u 2 t. (1956) [Works: in 2 vols.]. Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

Вовчок – Marko Vovchok. Tvory: u 6 t. (1955–1956) [Works in 6 vols.]. Redkol.: O.I. Biletskyi (holova) ta in. Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

Волк. – Rozmyshlianie o mutsi khrysta spasytielia nashoho... (1631) Virshamy napysanyі priez mnohohrishnoho Ynoka Ioanykia Volkovycha. Lviv (Zberihaietsia u fondakh Lvivskoho derzhavnoho istorychnoho muzeiu, shyfr Sd 250) [in Church Slavonic].

Гр. – Hrinchenko B. (1907–1909) Slovar ukraïnskoi movy: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols.]. Kyiv [in Ukrainian].

Гр. XIV – Hramoty XIV st. (1974) [Charters of the 14th century]. Uporiad., vst. st., koment., slov.-pokazhch. M.M. Peshchak; vidp. red. V.M. Rusanivskiy. Kyiv: Naukova dumka. 256 s. [in Old Ukrainian].

Гр. Наз. XI – 13 slov Grigoriya Nazianzina po spisku Imperatorskoj publichnoy biblioteki XI veka [13 words of Gregory of Nazianzus according to the list of the Imperial Public Library of the 12th century]; vypiski provereny po izd. A. Budilovicha 1875 [in Church Slavonic].

ГСБМ – Histarychny sloŭnik belaruskaj movy (2002) [Historical dictionary of the Belarusian language]. Pad red. A.M. Bulyki. Vyp. 21. Minsk: Belaruskaja nauka. 405 s. [in Belarusian].

Дарча С. Винца – Mykytas V.L., Chuchka P.P. (1968) Dvi zakarpatski oryhinalni pamiatky pochatku XV st. [Two Transcarpathian original monuments of the beginning of the 15th century]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 62–68 [in Old Ukrainian].

Дн. Марк. – Dnevnyk heneralnaho podskarbiia Yakova Markovycha (1717–1767) [Diary of General Sub-treasurer Yakov Markovych (1717–1767)]. Pod red. Al. Lazarevskaho. Kiev. Ch. 1: 1717–1725. 1893; Ch. 2: 1726–1729. 1895; Ch. 3: 1730–1734. 1897 [in Old Ukrainian].

Евх. – ЕУХАРИСТНПІОН або vdiachnost... (2016) [EΥΧΑΡΙΣΤΗΠΙΟΝ or gratitude]. Pidhot. do vyd. V.M. Moisiienko, Z.V. Holovetska; vidp. red. V.V. Nimchuk. Zhytomyr. 84 s. [in Old Ukrainian].

ЕСУМ – Etymolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy (1982–2012): u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.]. Hol. red. O.S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].

ЄвКП 1697 – Yevanheliie yly Blahovistvovaniie (1697) Kyiv: Drukarnia lavry. 438 ark. [in Church Slavonic].

Жаткович – Zhatkovych Yu. (1896) Zमितky etnografichni z Uhorskoj Rusy [Ethnographic notes from Hungarian Rus’]. Etnografichniy zbirnyk NTSh. Pid red. M. Hrushevskoho. Lviv. T. II. S. 1–38 [in Ukrainian].

Жел. – Malorusko-nimetskyi slovar (1885–1886): u 2 t. [Ukrainian-Germmany Dictionary: in 2 vols.]. Ulozhyly Ye. Zhelekhovskiy, S. Nedilskiy. Lviv [in Ukrainian].

Із 1624 – Іоа(n)на Зла(t)oustaho ... Besidy na Diianiі sviatykh Ap(s)л̑ (1624) Kyiv: Drukarnia lavry. 534 s. [in Church Slavonic].

Ізб. 1076 – Izbornik 1076 goda: Teksty i issledovaniya (1965) [Collection of 1076]. Izd. podgot. V.S. Golyshenko [i dr.]; pod red. S.I. Kotkova. Moskva: Nauka. 1091 s. [in Old Slavic].

КЗК – Kremenetska zemskа knyha 1578 roku (2018) [Kremenets land register of 1578]. Pidhot. do vyd. L.V. Yashchuk; vidp. red. V.M. Moisiienko, V.D. Sobchuk. Kremenets. 300 s. [in Old Ukrainian].

Коліївщина – Koliivshchyna (2019): 1768–1769 roky u dokumentalnih ta memuarnih spadshchyni. T. 1: Dokumenty arkhivu Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi (Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: Korpus dokumentiv 1734–1775. T. 6/7: Spravy № 227–229) [Koliivshchyna: 1768–1769 in documentary and memoir heritage. Vol. 1: Documents of the archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich (Archive of Kosh of the New Zaporozhian Sich: Corpus of documents 1734–1775. Vol. 6/7: Cases № 227–229)]. Za red. akad. V. Smoliia. Upor., peredm. ta koment. I. Syniaka. Kyiv: NAN Ukrainy, In-tut istorii Ukrainy. 494 s. [in Old Ukrainian].

Коцюбинський – Kotsiubynskiy M. Tvory (1955–1956): u 3 t. [Works: in 3 vols.]. Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

Лим. 1628 – Limonargъ. Syrigh, tsvitnyk (1628). Kyiv: Drukarnia Sobolia. 183 ark. [in Church Slavonic].

ЛЛ – Bevzo O. (2019) Lvivskiy litopys i Ostrozkyi litopyssets [Lviv Chronicle and Ostroh Chronicle]. Kyiv: Tsentр navchalnoi literatury. 193 s. [in Old Ukrainian].

ЛЛ – L’vovskaja letopis’ s 1498 po 1649 god (1868) [Lviv chronicle from 1498 to 1649]. Izdal [uklad. ta avt. peredm.] A.S. Petrushevich. L’vov: Tip. In-ta Stavpopig. 40 s. [in Old Ukrainian].

ЛПК – Lokhvitska ratushna knyha druhoj polovyny XVII st. (1986) [Lokhvitsa town hall book of the second half of the 17th century]: zb. aktovykh dok. Pidhot. do vyd. O.M. Mashtabei, V.H. Samiilenko, B.A. Sharpylo; vidp. red. I.P. Chepiha. Kyiv: Naukova dumka. 221 s. [in Old Ukrainian].

Могила – Sobstvennoruchnyja zapiski Petra Mogily (1887) [Handwritten notes of Peter Mohyla]. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj kommissieju dlja razbora drevnih aktov. Kiev. Ch. 1, t. 7. S. 49–180 [in Old Ukrainian, Church Slavonic].

МС – Aprakos Mstislava Velykoho (1983) [Aprakos of Mstislav the Great]. Izd. podgot. L.P. Zhukovskaia, L.A. Vladymyrova, N.P. Pankratova; pod red. L.P. Zhukovskoi. Moskva: Nauka. 527 s. [in Church Slavonic].

Мист. – Mysteriia strastei Khrystovykh [The mystery of Christ’s passion]. Kievskaja starina. Kyiv, 1891. T. 33. Kn. 4. S. 131–154 [in Church Slavonic].

НС – Poucheniia na evanhelie po Niahovskomu spysku 1758 h. (1921) [Teachings on the Gospel according to the Nyagov List of 1758]. Petrovъ A. Materialy dlia istoriy Uhorskoj Rusy. T. 7. Pamiatnyky tserkovno-relyhioznoi zhyzny uhrorussov XVI–XVII vv. Petrohrad. S. 1–226 [in Old Ukrainian].

ОБ – Opis’ veshhej P. Balutjanskogo (2005) [Inventory of P. Balutyansky’s things]. Udvari I. Sobranie

istochnikov dlja izuchenija rusinskoj pis'mennosti. II. Episkopy Gavriil Blazhovskij, Manuil Ol'shavskij, Ioann Bradach i ih vremena. Nired'haza. S. 164–168 [in Old Ukrainian, Russian].

Огієнко – Ohiienko I. (1924) Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk: pidručna knyzhka dlja vyvchennia ukrainskoi literaturnoi movy [Ukrainian stylistic dictionary: a handy book for studying the Ukrainian literary language]. Lviv: Drukarnia NTSh. 496 s. [in Old Ukrainian].

Панд. Ант. XI – Pandekt Antioha po sp. XI v. Voskresenskago Novoierusalimskago mon. [Pandect of Antioch according to the 11th century list of the Resurrection New Jerusalem Monastery]. [in Church Slavonic].

ПКП 1661 – Patierik yly otechnyk piechierskii (1661) Kyiv: Drukarnia lavry. 289 ark. Zberihaietsia u viddili ridkisnykh i tsinnykh vydan Kirovohradskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteky im. D.I. Chyzhevskoho [in Church Slavonic].

ПЛ – Pryvatni lysty XVIII st. (1987) [Private letters of the 18th century]. Pidhot. V.A. Peredriienko; vidp. red. M.A. Zhovtobriukh. Kyiv: Naukova dumka. 173 s. [in Ukrainian].

ПМ – «Pouchen'е» V. Monomaha (1926–1928) [“Teaching” by V. Monomakh]. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T. 1: Lavrent'evskaja letopis'. 2-e izd.; Postojannaja Ist.-arheogr. komissija AN SSSR. Leningrad: Izd-vo AN SSSR. Stlb. 240–256 [in Old Ukrainian].

ПСРЛ I – Lavrent'evskaja letopis' (1926–1928) [Laurentian Chronicle]. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T. 1: Lavrent'evskaja letopis'. 2-e izd.; Postojannaja Ist.-arheogr. komisija AN SSSR. Leningrad: Izd-vo AN SSSR. VIII s. 579 stlb. [in Old Ukrainian].

ПСРЛ II – Ipat'evskaja letopis' (1908) [Ipatiev Chronicle]. Polnoe sobranie russkikh letopisej. T. 2: Ipat'evskaja letopis'. 2-e izd.; Imperat. Arheogr. komissija. Sankt-Peterburg: Tipografija M.A. Aleksandrova. XVI s. 938 stlb. 87 s. [in Old Ukrainian].

РУАК – Rosiisko-ukrainskyi slovnyk (2007) [Russian-Ukrainian dictionary]. Za red. A. Krymskoho, S. Yefremova; pidhot. O. Telemko. Kyiv. (Elektronna versija) [in Ukrainian, Russian].

РУС – Iziumov O. (1930) Rosiisko-ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary]. 4-te vyd., dopov. i vypr. za novym pravopysom. Kharkiv–Kyiv. 979 s. [in Ukrainian, Russian].

РУФС – Pidmohylnyi V., Pluzhnyk Ye. (1928) Rosiisko-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [Russian-Ukrainian phraseological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 85 s. [in Ukrainian, Russian].

Сак. – Sakovykh K. (1978) Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, hetmana voiska yeho korolevskoy mylosty zaporozkoho [Poems for the mournful burial of the noble knight Pyotr Konashevich Sahaidachny, hetman of the Zaporozhian army of his royal grace]. Ukrainska poezija kinets XVI – seredyna XVII st. Upor. V.P. Kolosova, V.I. Krekoten, M.M. Sulyma. Kyiv: Naukova dumka. URL: <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto37.htm> [in Old Ukrainian].

СБГ – Onyshkevych M.Y. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok: u 2 ch. [Dictionary of Boyki dialects: in 2 parts]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1 (A–N); Ch. 2 (O–Ya) [in Ukrainian].

СЗГ – Arkushyn H.L. (2000) Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok: u 2 t. [Dictionary of Western Polissian dialects: in 2 vols.]. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].

Ск. БГ – Knjazheskoe zhitie. Skazanie o Borise i Glebe (1980) [Princely life. The Tale of Boris and Gleb]. Drevnjaja russkaja literatura: hrestomatija. Sost. N.I. Prokof'ev. Moskva: Nauka. S. 37–44 [in Old Ukrainian].

СлБГ – Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian dialects]. Za red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 687 s. [in Ukrainian].

Сл. о зб. – Slovo o zburieniu pekla... (1908) [A word about the stirring of hell]. B.m.v., I pol. XVII st. Zapysky NTSh. Lviv. T. 81. S. 5–50 [in Old Ukrainian].

См. Гр. – Smotrytskyi M. (1979). Hramatyka [Smotrytskyi M. Grammar]. Pidhot. faks. vyd. ta doslidzh. pamiatky V.V. Nimchuka; vidp. red. V.M. Rusanivskyi. Kyiv: Naukova dumka. 111 s. [in Church Slavonic].

Срезн. – Sreznevskij I.I. (1893–1912) Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennym pamjatnikam: u 3 t [Materials for the dictionary of the Old Russian language according to written monuments: in 3 vols.]. SPb. [in Old Ukrainian].

СРУ – Slovar rosyisko-ukrainskyi (1893–1898): u 4 t. [Russian-Ukrainian dictionary: in 4 vols.]. Zibr. i vpor. M. Umanets i A. Spilka. Lviv [in Ukrainian, Russian].

ССУМ – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. (1977–1978): u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries: in 2 vols.]. Uklad.: D.H. Hrynchyshyn, U.Ya. Yedlinska, V.L. Karpova [ta in.]; redkol.: L.L. Humetska (holova) [ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–2 [in Old Ukrainian, Ukrainian].

СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980): v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.]. Za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Тр. 1646 – Yevkholohion albo molytvoslov, yly trebnyk (1646) [Euchologion or prayer or Missal]. Kyiv: Drukarnia lavry. [20], 890, 900–946 s. (Zberihaietsia u viddili ridkisnykh i tsinnykh vydan Kirovohradskoi oblasnoi universalnoi naukovoï biblioteky im. D.I. Chyzhevskoho) [in Church Slavonic].

УГр. XV – Ukrainski hramoty XV st. (1965) [Ukrainian charters of the 15th century]. Pidhot. tekstu, vst. st. i koment. V.M. Rusanivskoho; vidp. red. M.M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka. 162, [1] s. [in Old Ukrainian].

Удвари – Udvari I. (2005) Sobranie istochnikov dlja izuchenija rusinskoj pis'mennosti. II. Episkopy Gavriil Blazhovskij, Manuil Ol'shavskij, Ioann Bradach i ih vremena [Collection of sources for the study of Rusyn writing. II. Bishops Gabriel Blazhovsky, Manuel Olshavsky, John Bradach and their time]. Nired'haza. S. 164–168 [in Old

Ukrainian, Russian].

УЄ XVIII – фонд 1 (NTSh), opys I, shyfr 397 [in Old Ukrainian].

УЄ XIX – фонд 1 (NTSh), opys I, shyfr 234 [in Old Ukrainian].

Уж. П. – Kolessa O. (1925) Uzhhorodskiy «Polustav» u perhaminovii rukopysi XIV v. [Uzhhorod “Polustav” in a parchment manuscript of the 14th century]. *Zapysky NTSh*. Lviv. T. 141–143. S. 1–59 [in Ukrainian].

УСт. – Ishhenko D.S. (1976) Ustav studijskij po spisku XII v. (fragmentsy). [The charter of the studio according to the list of the 12th century (fragments)]. *Istochniki po istorii russkogo jazyka: sb. st. Red. S.I. Kotkov, V.Ja. Derjagin*. Moskva: Nauka, S. 121–130 [in Russian].

УУЄ – Uhlianske uchytelne Yevanheliie (2019) [The Uglyan Teacher’s Gospel]. Šašerina S. Dva ugljanske rukopisy ponaučeni a exempiel zo 17. storočia Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VI. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. S. 183–428 [in Old Ukrainian].

Франко – Franko I.Ya. (1950–1956) Tvory: u 20 t. [Works: in 20 vols.]. Redkol.: O.E. Korniiichuk [ta in.]. Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

Ч 1617 – Chasoslov (1617) [The book of hours]. Kyiv: Drukarnia lavry. 190 ark. [in Church Slavonic].

Шашкевич – Tvory Markiiiana Shashkevycha i Yakova Holovatskoho, z dodatkom tvoriv Ivana Vahylevycha i Tymka Padury (1913) [Works by Markiiyan Shashkevych and Yakov Holovatskyi with an addition of works by Ivan Vahylevych and Tymko Padura]. Red. Yu. Romanchuk. Lviv: Prosvita. 456 s. [in Ukrainian].

1953 Шевченко – Shevchenko T.H. (1951–1957) Povne zibrannia tvoriv: u 10 t. [Complete collection of works: in 10 vols.]. Red. O.I. Biletskyi, D.D. Kopytsia, O.E. Korniiichuk. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].

1963 Шевченко – Shevchenko T.H. (1963–1964) Povne zibrannia tvoriv: u 6 t. [Complete collection of works: in 6 vols.]. Redkol.: M.K. Hudzii (holova), S.D. Zubkov [ta in.]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].

ЭСБМ – Etymalogičny slovník belaruskaj movy (1993) [Etymological dictionary of the Belarussian language]. T. 8: N–P. Red. V.U. Martynaŭ. Minsk: Navuka i tehnika. 270 s. [in Belorussian].

ЭССЯ – Etimologičeskij slovar’ slavjanskijh jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond (1974–) [Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund]. Pod red. O.N. Trubacheva, A.F. Zhuravleva, Zh.Zh. Varbot. Moskva: Nauka. Vyp. 1–.

Brückner – Brückner A. (1927) Słownik etymologiczny języka polskiego [Etymological dictionary of the Polish language]. Kraków. T. 1. 805 s. [in Polish].

NEGATIVE PRONOUNS TO INDICATE THE COMPLETE ABSENCE OF AN OBJECT OR PERSON IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. Negative pronouns indicating the complete absence of an object or person as a subject or object of action, namely *ніщо* (*ничьто, ничьсо*), *нич*, *ніц*, *никус*, *нігич*, *ніхто* (*никьто*), *нікт*, *нічогісінько*, *аніхто* etc. recorded in the monuments of Ukrainian language are analyzed in the paper. Despite the study of such lexical units in modern linguistics, a complete picture of the development of all forms of negative pronouns from the moment of their appearance up today remains unclear. The purpose of the present paper is to trace the history of the formation and functioning of negative pronouns, indicating the complete absence of an object or person, during all periods of the Ukrainian language development. This purpose realization involves solving the following tasks: 1) to find the negative pronouns indicating the absence of an object or person in the monuments of Ukrainian language of the 11th–20th centuries; 2) to carry out a lexical-derivational analysis of these lexical units; 3) to establish the time of their origin, period of functioning and territory of distribution; 4) to trace the history of each lexical unit in the modern Ukrainian literary language, in territorial dialects; to compare them with similar formations of other Slavic languages if necessary.

On the basis of the analysis of lexical units collected from various historical monuments as well as dialectal data, it is shown that a whole system of negative pronouns characterized by a large number of phonetic, morphological and word-forming variants, spread both in the literary language and in dialects, as well as by presence of individual lexical units inherent only in certain dialects was formed during the entire period of the Ukrainian language development. All analyzed pronouns have different times of origin. Most of the recorded lexical units spread throughout all territory of Ukraine, some of them narrowed the location of use with time (for example, *нич*), a part of them appeared in certain territories and functioned as local dialectisms at once (*никус*, *нігич*, *нічогіч*, *нікогогіч*). In general, the largest number of phonetic, lexical and word-forming variants has remained in the southwestern dialect of Ukrainian language so far.

Keywords: negative pronouns, historical derivation, Ukrainian language, dialectisms.

© Коца Р., 2023 р.

Руслана Коца – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, Київ, Україна; rgomonai@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

Ruslana Kotsa – Candidate of Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics, Institute of the Ukrainian Language, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; rgomonai@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>